

Матеріали до Звіту про роботу Відділення історії, філософії та права НАН України у 2015–2019 рр.

Сьогодні Відділення історії, філософії та права НАН України є потужним багатофункціональним науковим інституціональним комплексом із різнопрофільних установ соціогуманітарного напрямку, наукових рад і комісій. До його складу входить 12 дійсних членів (академіків) та 30 членів-кореспондентів НАН України.

Аналіз роботи Відділення у кількісних показниках і вимірах демонструє таку палітру. Загалом протягом звітнього періоду установами Відділення виконувалося близько 200 фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт. За результатами проведених досліджень опубліковано понад 15 000 наукових праць.

Видовий розподіл наукових студій репрезентує розмаїтий діапазон наукової продукції Відділення: 863 монографії, близько 500 підручників, посібників і довідників для середньої та вищої школи, понад 13500 статей у фахових журналах (із них 2523 входять до міжнародних баз даних). Окрім того, помітне місце серед опублікованих праць посідають збірники наукових праць, матеріали конференцій, симпозіумів, круглих столів (понад 700 позицій), а також науково-популярних матеріалів, які побачили світ у друкованих та електронних ЗМІ.

Наукові здобутки та отримані результати вчених Відділення неодноразово відзначалися на державному рівні. У звітньому періоді Державною премією України в галузі науки і техніки відзначено колектив авторів десятитомної «Енциклопедії історії України» у складі чл.-кор. НАН України Г.В.Боряка, чл.-кор. НАН України С.В.Віднянського, В.Ф.Верстюка, О.І.Гуржія, О.Є.Лисенка, О.С.Рубльова, О.В.Юркової (Інститут історії України НАН України). За роботу «Цивілізаційний вибір України і соціальний прогрес» Державною премією України в галузі науки і техніки відзначено акад. НАН України В.С. Бакірова, акад. НАН України Л.В. Губерського, акад. НАН України М.В. Поповича, чл.-кор. НАН України В.П. Андрущенко, чл.-кор. НАН України О.О. Рафальського (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України), Т.В. Гардашук і С.В. Пролеєва (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). Золотою медаллю імені В.І. Вернадського було нагороджено акад. НАН України О.С. Онищенко. Ряд учених отримали високі державні нагороди.

Варто підкреслити, що звітний період був украй важким і виснажливим як у світлі складних матеріально-фінансових передумов, так і неабиякого морально-психологічного напруження. Проте установи Відділення не тільки змогли зберегти основну тематику та наукові напрями досліджень, але й започаткувати і просунути нові практики, стратегії та проекти з розробки інноваційного інтелектуального продукту у багатьох предметних областях і дисциплінарних сферах. Саме підготовка високоякісного та конкурентоздатного інтелектуального продукту у царині соціогуманітаристики була і є провідним орієнтиром для всіх установ Відділення.

Протягом 2015–2019 рр. вченими Відділення отримано *вагомі теоретичні здобутки у комплексних міждисциплінарних дослідженнях*, які водночас мають важливе практичне значення. Передусім, ідеться про *пріоритетні напрями наукових студій*, в яких розглядаються, аналізуються та концептуалізуються:

- проблеми збереження територіальної цілісності Української держави у світлі її регіонально-просторово та національно-культурного розмаїття;
- обриси взаємодії суспільно-політичних, етнокультурних і ментальних чинників у формуванні національної ідентичності;
- базові моделі й сценарії соціально-економічних та культурних трансформацій в Україні;
- питання взаємопов'язаності темпів й інтенсивності історичного процесу та цивілізаційних засад, закономірностей і основних тенденцій розвитку українського суспільства, характеру, сутності, форм і наслідків соціокультурних метаморфоз, які нині розгортаються в Україні;
- проблеми трансформацій і функціонування політичних інститутів, державотворення й правотворення в Україні;
- практики історичної регіоналістики та локалістики на перехресті як злободенних викликів і глобалістичних новацій, так і культурно-історичних традицій і взірців;
- проблеми збереження вітчизняної історико-культурної спадщини та форм, каналів і засобів її популяризації у світовому інформаційному просторі;
- питання мобілізації й консолідації українського суспільства в організації спротиву військовій та інформаційній агресії Російської Федерації;
- стратегії інформаційного супроводу та підтримки процесів євроатлантичної інтеграції України тощо.

Домінуюча увага у наукових дослідженнях установ Відділення фокусувалася на студіюванні соціально та політично деструктивних процесів, а також викликів, кинутих Українському суспільству у післяреволюційний період, зокрема пов'язаних із подіями на Сході країни та анексією Криму, новітніми суспільними метаморфозами й трансформаціями державних інститутів, викликами та загрозами глобалістичного світу, запитами та потребами євроінтеграції.

Протягом звітнього періоду фахівці Відділення здійснювали оперативний науковий моніторинг динамічних соціальних, культурних, суспільно-політичних, регіональних процесів в Україні, навколо якого було розгорнуто низку наукових проєктів і практик.

Передусім, розроблялися аналітичні моделі й науково-практичні рекомендації щодо досягнення консенсусу та національної єдності, окреслювалися основні напрями та інструментарій для цілеспрямованої й ефективної соціальної та інформаційної політики. Водночас, поважне місце у наукових студіях останніх років відводилося міграційним процесам, як-от: ставлення різноманітних соціальних спільнот, зокрема молоді, освітніх і професійних груп, мешканців із різних регіонів України до міграції.

На базі міждисциплінарних стратегій і практик систематизовано, концептуалізовано та репрезентовано розмаїтий історичний досвід щодо шляхів і форм інтеграції Донбасу та Криму в політичний і соціальний простір сучасної України, з'ясовано її міжнародні аспекти, зловоденні виклики, ризики та загрози, окреслено домінуючі тенденції й означено вірогідні перспективи. Проаналізовано міжнародний досвід використання санкційних інструментів у контексті припинення воєнної агресії Російської Федерації супроти України. Предметно вивчено зовнішній чинник, який спричинив деструктивні події на Сході України та в Криму, розкрито історичні передумови формування та особливості функціонування ідеологічного конструкта, відомого як т.зв. «русский мир», його зміст, продуковані смисли та спрямованість на різних етапах трансформації зовнішньополітичної доктрини Російської Федерації, насамперед щодо України. Сформульовано науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення вектору розвитку правової ідеології на теренах сучасної України, котра має забезпечити належний національний і громадянський консенсус.

Наукові практики та стратегії установ Відділення протягом звітнього періоду вирізнялися багатоманітністю та різноплановістю, передусім

поєднували фундаментальні дослідження з прикладними студіями, котрі реагували на актуальні виклики та суспільні запити.

Зусилля колективів учених Інституту історії України НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Інституту сходознавства ім. А.Ю.Кримського НАН України, Інституту соціології НАН України, Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України були засереджені на підготовці як фундаментальних наукових видань, так й актуальних науково-популярних праць з історії та культури Донбасу і Криму, дослідженні проблем інтеграції Сходу і Півдня України в єдиний політико-правовий і соціокультурний простір України.

Фахівцями Інституту історії України НАН України у книжній серії «Студії з регіональної історії України» підготовлено й опубліковано бл. 30 випусків видань як академічного формату, так і науково-популярного жанру. Ця серія здобула чималу популярність і нині широко використовується як у навчальному процесі, так і у різноманітних культурно-просвітницьких і медійних проєктах.

З огляду на те, що 2019 рік став переломним часом великого переформатування владних інститутів в Україні, увага вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України була зосереджена на вивченні самобутнього перебігу президентського та парламентського виборчих процесів, стратегій і практик виборчих кампаній в умовах сучасного інформаційного суспільства тощо. У результаті таких досліджень спрогнозовано й окреслено базові сценарії подальшого руху України з перспективи вибору тих або інших моделей із вирішення наймасштабніших проблем та утвердження у глобальному просторі. Здійснено систематичне дослідження інтерпретацій російсько-українського конфлікту та його впливу на міжнародні стосунки в академічних і експертно-аналітичних текстах ключових держав ЄС і НАТО.

Чільне місце у наукових практиках і студіях фахівців Відділення посіла науково-аналітична, методична, консультативна, експертна, інформаційна та інша різнобічна підтримка діяльності органів державної влади, громадських організацій, важливих загальнонаціональних, загальнодержавних проєктів.

Провідними вченими Відділення підготовлено і передано для органів державної влади України ґрунтовні аналітичні й методичні матеріали, експертні висновки, пропозиції і рекомендації у різних сферах, областях і напрямках, а саме:

- щодо історичних чинників політичної диференціації регіонів України та актуальних проблем державної регіональної політики;
- стосовно державної інформаційної політики на прифронтових територіях;
- щодо питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування;
- про вдосконалення державного управління та забезпечення ефективності діяльності органів державної влади в Україні;
- щодо формування земельно-правового статусу об'єднаних територіальних громад в Україні;
- стосовно порушень або загроз для державного суверенітету і територіальної цілісності України, національної та інформаційної безпеки;
- про удосконалення правового регулювання екологічних відносин в умовах децентралізації влади в Україні;
- щодо міжнародних аспектів інтеграції Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України;
- стосовно цивільно-військового співробітництва на окупованих територіях України;
- про ставлення та ступень готовності населення України до міграційних процесів;
- щодо соціологічного виміру проблеми загрози людському потенціалу в Україні;
- про інформаційно-культурне забезпечення інтеграції регіонів України.

Підготовлено експертні висновки на проекти низки нормативних актів: Законів України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики», «Про внесення змін до Закону України “Про національні меншини в Україні”», «Про внесення змін до Закону України “Про освіту”», «Про статус кримськотатарського народу в Україні», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”», «Про внесення змін до Закону України “Про соціальний діалог в Україні”», до нової редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та «Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», а також пропозиції до проекту Концепції Міграційного кодексу України та ін.

Фахівцями Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України надано ряд правових висновків за запитами суддів Конституційного Суду України, зокрема стосовно додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України, щодо уповноважених Верховної Ради України. Підготовлено висновки до проєктів Законів України «Про внесення змін до Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ”», «Про місцевий референдум», щодо низки питань Податкового кодексу України, «Про зброю» та Закону України “Про обіг зброї”», «Про парламентський контроль за дотриманням положень законів в діяльності спеціальних служб та правоохоронних органів держави» та ін.

Розроблено пропозиції щодо плану заходів із реалізації Стратегії міграційної політики на період до 2025 р., а також до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного захисту трудових мігрантів» та ін.

Провідні вчені Відділення підготували інформаційно-аналітичні матеріали та взяли участь у парламентських слуханнях на тему «Стан та дотримання прав внутрішньо переміщених осіб», «Соціально-психологічні наслідки Чорнобиля: 30 років потому», «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні», «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» у слуханнях комітету Верховної Ради України з питань науки та освіти «Законодавче забезпечення розвитку національної інноваційної системи: стан та шляхи вирішення».

Фахівці Інституту історії України НАН України були залучені до роботи створеної при установі робочої групи з розроблення Концепції комплексної меморіалізації «Бабиного Яру», а також взяли участь у підготовці низки аналітичних матеріалів про спрямованість гуманітарної політики на звільнених територіях Донбасу для громадських організацій та міжнародних фондів, що переслідують гуманітарні цілі й діяльність яких спрямована на вивчення та протидію російській інформаційній війні.

Загалом учені Відділення протягом 2015–2019 рр. надали органам державної влади понад 1200 аналітичних матеріалів, експертних висновків, пропозицій і рекомендацій з актуальних проблем державного, суспільного, культурного розвитку.

Водночас варто відзначити *масштабну координаційну та експертну роботу установ Відділення* з провідними закладами вищої освіти України,

Національною академією правових наук України та Національною академією педагогічних наук України, Інститутом законодавства Верховної Ради України.

Установи Відділення брали активну участь у виконанні цільових програм наукових досліджень, у межах яких здобуто важливі науково-теоретичні результати та сформульовано цікаві й багатообіцяючі науково-практичні рекомендації.

Виконання цільової програми ***«Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи» (2016–2018)*** було спрямовано на дослідження державних практик регулювання міжнаціональних взаємин на Сході України та в Криму, аналіз причин виникнення і пускових механізмів загострення міжетнічних конфліктів та регіонального сепаратизму, визначення шляхів інтеграції регіональних спільнот в загальнонаціональний і загальнодержавний контексти.

За результатами виконання цих наукових проєктів підготовлено 12 монографій, зокрема: «Формування стратегічного наративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій в загальноукраїнський контекст» (акад. НАН України О.С.Онищенко, В.М.Горовий, Ю.М.Половинчак та ін.), «Кримський вузол» (чл.-к. НАН України Л.Д.Якубова, С.В.Кульчицький), «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи» (відп. ред. І.Г.Патер) та ін.

Органам державної влади надіслано 39 аналітичних матеріалів, у тому числі: «Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму», «Діяльність волонтерських організацій як чинник зміцнення обороноздатності України та реінтеграції тимчасово окупованих територій», «Крим і Донбас в обіймах “русского мира”: історія та практика ідеологічної агресії Росії», проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України (щодо правової допомоги особам, права і свободи яких були порушені внаслідок окупації)”».

Цільова програма ***«Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель» (2016–2018)*** була спрямована на дослідження європейського і світового досвіду та моделей досягнення консенсусу й національної єдності, пошук форм загальнонаціонального діалогу щодо вибору стратегічних напрямів розвитку країни. За результатами виконання наукових проєктів підготовлено 8 монографій, зокрема: «Регіональна інтеграція в умовах глобалізації: теорії та сучасні реалії»

(Я.В.Верменич), «Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні» (акад. НАН України О.С.Онищенко, чл.-к. НАН України В.І.Попик, В.М.Горовий та ін.), «Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (1917–1923 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики» (В.М.Піскун, І.Б.Гирич та ін.).

Органам державної влади надіслано 51 аналітичний матеріал, у тому числі: «Європейський і світовий досвід досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України», «Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження», «Державне політичне правління і національна єдність», «Консолідація українського суспільства в умовах трансформацій», «Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України».

У 2019 р. розпочато виконання нових цільових програм, зокрема: «Суспільний ідеал і політичні інтереси в Україні» та «Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територіальні ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики». За результатами, опубліковано, зокрема, монографію «Суспільні ідеали та уявні проєкції українського майбутнього у репрезентації "діючих" генерацій інтелектуалів ХХ – початку ХХІ ст.» (акад. НАН України В.А.Смолій, О.В.Ясь; 2019).

Врешті, резюмуючи сказане, доцільно наголосити, що завдяки започаткуванню бюджетної програми 6541230 «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» протягом 2018–2019 рр. помітно розширився діапазон фундаментальних і прикладних студій у галузі соціогуманітарних наук.

Окрім того, науковцями установ Відділення успішно реалізовано низку масштабних дослідницьких і видавничих проєктів. За участі академічних інститутів: політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса, держави і права ім. В.М.Корецького, соціології, філософії ім. Г.С.Сковороди, всесвітньої історії *підготовлено щорічні Національні доповіді НАН України:* «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» (2016), «Україна: шлях до консолідації суспільства» (2017), «Українське суспільство: міграційний вимір» (2018), «Євроатлантичний вектор України» (2019).

Інститути Відділення успішно продовжують *фундаментальні проєкти на ниві української енциклопедистики*, пов'язані з систематизацією й упорядкуванням сучасних дисциплінарних і міждисциплінарних компендіумів соціогуманітарного знання.

Під керівництвом акад. НАН України В.Я.Тация та за участі установ Відділення продовжено проєкт «Великої української юридичної енциклопедії». У звітний період завершено тритомне видання «Енциклопедія міжнародного права», яке є систематизованим зводом знань про міжнародну правову систему (гол. редкол. акад. НАН України Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов та ін.).

Пабачив світ том 1 енциклопедії «Країни світу і Україна» (гол. редкол. чл.-кор. НАН України А.І. Кудряченко). Державною установою «Інститут енциклопедичних досліджень НАН України» продовжувалася робота з підготовки та випуску томів «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) та розміщено їх матеріали у мережі Інтернет на сайті онлайнової ЕСУ (М.Г.Железняк та ін.).

В Інституті історії України НАН України видано першу і другу книги спеціалізованого тому Енциклопедії історії України – «Україна – Українці», який зорієнтовано на цілісну й інтегральну репрезентацію соціогуманітарного, зокрема історичного знання про Україну у розширеному енциклопедичному форматі (голова редкол. акад. НАН України В.А.Смолій) (2018, 2019). Усі 12 томів енциклопедичного видання розміщено в Мережі у зручному для користувачів форматі.

Сьогодні електронна «Енциклопедія історії України» стала одним із найбільш потужних і затребуваних академічних ресурсів соціогуманітарного профілю. Про це свідчить актуальна статистика пошукових запитів користувачів – кількість віртуальних відвідувань цього ресурсу щорічно сягає 2,3 млн.

До 100-річчя проголошення Західно-Української Народної Республіки в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України побачив світ перший том енциклопедії «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки».

Співробітники Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України спільно з Інститутом геоінформаційних систем та Львівською обласною державною адміністрацією розробили інтерактивну мапу «Досвід української державності. ЗУНР 1918–1923. Львів, 1–21 листопада 1918 р.).

Активно розробляється історична енциклопедистика в Інституті історії України НАН України, котра реалізується у вигляді низки тематичних і спеціалізованих проєктів. У звітний період завершено публікацію шеститомного енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах» (2011–2016); опубліковано фундаментальну

«Енциклопедію Голодомору. 1932–1933 рр.» (2018); побачили світ кілька чергових регіональних книг багатотомних енциклопедичних серій «Звід пам'яток історії та культури України», «Реабілітовані історією» (всього вже вийшло понад 100 томів); розпочато підготовку енциклопедичних видань «Українська революція, 1917–1921. Енциклопедія» та «Україна у Другій світовій війні. Енциклопедія».

Установи Відділення відіграли поважну роль у підготовці й інформаційному супроводі 100-річного ювілею НАН України. Зокрема, підготовлено й опубліковано низку ґрунтовних наукових видань: «Національна академія наук України – 100: головні тенденції розвитку і здобутки: документи і матеріали», «Національна академія наук України (1918–2018). До 100-річчя від дня заснування», «Керманич української науки. Життєвий і творчий шлях Б. Є.Патона. До 100-річчя від дня народження» (акад. НАН України О.С.Онищенко, чл.-кор. НАН України Л.А. Дубровіна та ін.); «В.І.Вернадський: Простір життя і думки» (чл.-кор. НАН України В.М.Даниленко) (2019); «Патони. Родинна хроніка» (М.Ф.Дмитрієнко, В.В.Томозов) (2018) та ін.

В Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України видано книгу «Національна академія наук України: правові засади організації та діяльності: до 100-річчя утворення НАН України» (за заг. ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка).

Фахівцями Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України проводилися дослідження різноманітних сфер джерельної спадщини Українського народу впродовж його тисячолітньої історії. Основна увага була привернута до видатних постатей, які зробили непересічний внесок у розвиток науки, політики, державотворення, важливих етапів історії України. До 100-річчя НАН України комплексно досліджено роль Гетьмана всієї України Павла Скоропадського у створенні Української академії наук 1918 р., концепцію побудови та діяльності Української академії наук. Видано монографію «Павло Скоропадський та Українська академія наук» (Г.В.Папакін). Також велася підготовка чергових томів епістолярної спадщини Михайла Грушевського, введено до наукового й суспільного обігу значну кількість невідомих джерел з життя та діяльності видатного історика та політика-державника В'ячеслава Липинського.

За участі провідних вчених Відділення побачили світ підручники: «Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія» (чл.-кор. НАН України В.П.Андрущенко, акад. НАН України Л.В.Губерський, чл.-кор. НАН України

М.І.Михальченко), «Філософія» (акад. НАН України Л.В.Губерський), «Кримінальне право України» та (за ред. акад. НАН України В.Я.Тація), «Логіка», «Класична логіка», «Сучасна логіка (класична та некласична)», «Критичне мислення» (акад. НАН України А.Є.Конверський); навчальний посібник «Ескізи про мудрість. Від міфу до істини» (акад. НАН України Л.В. Губерський, акад. НАН України В.Г. Кремень); монографії: «Президенти. Політичне лідерство: світові реалії, українська практика» (акад. НАН України В.М.Литвин), «Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві» та «Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування» (акад. НАН України В.Я.Тацій).

Акад. НАН України Л.В.Губерським, чл.-кор. НАН України В.П.Андрущенком, чл.-кор. НАН України О.О.Рафальським та чл.-кор. НАН України М.І.Михальченком видано наукову працю «Українська регіональна цивілізація» у 2-х томах.

Чл.-кор. НАН України В.П.Андрущенком опубліковано видання «Організоване суспільство» (у двох томах: «Від мрії до дії» та «Філософія новітнього державотворення») присвячене пошуку суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть.

У звітний період істотно **розширився сегмент наукових практик і досліджень установ Відділення, пов'язаних із проблематикою євроінтеграції, а також з осмисленням ролі та місця України у світовому та європейському політичному, культурному, інформаційному просторі.** Водночас аналізується динамічна й масштабна палітра викликів, проблем, трансформацій, загроз, ризиків і суперечностей, які постали на обширах сучасного українського суспільства та глобального світоустрою.

Науковцями Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України проаналізовано основні засади сучасного етапу зближення національної правової системи України з правовою системою Європейського Союзу, проблеми її модернізації в умовах сучасних перетворень. У результаті наукової розробки низки проєктів підготовлено актуальні пропозиції щодо удосконалення напрямів реформування та оновлення правової системи України в умовах євроінтеграції.

Інститут соціології НАН України займає провідні позиції в розробці теоретико-методологічних засад соціологічної науки в Україні, досягненні соціальних, соціально-економічних, соціально-політичних та соціокультурних і соціогуманітарних процесів в Україні. Це дозволило здобути важливі результати

та досягти суттєвого прирощення знань про характер і спрямованість тенденцій розвитку сучасного українського суспільства.

Протягом 2015–2019 рр. фахівцями інституту було проведено п'ять хвиль комплексного дослідження стану та тенденцій розвитку українського соціуму в рамках проєкту «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін» (акад. НАН України В.М.Ворона, чл.-кор. НАН України М.О.Шульга та ін.), який започаткований ще 1992 р. Даний моніторинг громадської думки своєчасно фіксує найбільші проблемні точки прояву і масштаби розбалансованості суспільних відносин, що дозволяє уникнути критичної деформації соціальних інститутів. Водночас соціологічний моніторинг продукує стратегії та інструментарій для проведення випереджаючої соціальної діагностики та створення попереджувальних бар'єрів, щоби запобігти внутрішнім і зовнішнім загрозам у різних сферах життєдіяльності суспільства, а також для впровадження системи заходів, які захищають соціум від кризових явищ і процесів.

Фахівцями-соціологами було проаналізовано: тенденції й основні фактори змін партійної системи України за роки незалежності; чинники формування, динаміку коливань та ресурсів мінімізації соціальної напруженості у кризовому соціумі; закономірності формування та соціологічних вимірів громадянського суспільства в Україні; становлення відповідального суспільства з акцентом на ролі державних інститутів, політичних рухів, бізнес-кіл; формування горизонтальних зв'язків мешканців Донбасу по обидва боки лінії розмежування з метою з'ясування потенціалу для його подальшої деокупації та реінтеграції; тенденції розвитку політичної культури українського суспільства в умовах новітніх викликів.

Широкому загалу було представлено видання «Академічна соціологія в Україні (1918–2018)» у двох томах (за заг. ред. акад. НАН України В.М. Ворони), в якому висвітлено сучасні досягнення й здобутки у широкій ретроспективі.

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України під керівництвом чл.-кор. НАН України О.О.Рафальського на фундаментальному рівні досліджувався процес вироблення і реалізації стратегій суспільно-політичного розвитку українського суспільства, передусім аналізувалися кореляції між відсутністю поступального прогресу у цьому напрямку з несистемністю стратегічного планування політичних змін. Завдяки сполученню фундаментальних і прикладних розробок досягнуто вагомих результатів в аналізі стратегій і практик трансформацій політичних інститутів,

консолідації українського суспільства, пошуку шляхів розв'язання російсько-українського конфлікту, моделей євроатлантичної інтеграції України тощо.

Увага науковців Інституту концентрувалася на розробці проблем новацій і рудиментів у сучасному політичному процесі в Україні, особливостей здійснення демократичних реформ у патерналістському суспільстві, впливу традиційної культури і архаїчних цінностей на процес демократичних зміни у сучасній Україні. Водночас було здійснено аналіз сучасних політичних процесів в Україні, досліджено роль політичних акторів та суб'єктів політики у процесі вироблення стратегій розвитку держави періоду незалежності, розроблена проблематика, пов'язана з впливом соціокультурних й етнокультурних передумов, соціально-економічних, зовнішньополітичних чинників. Значну увагу було приділено питанню ролі лідерів держави та політичних еліт в Україні.

Видано фундаментальну двотомну працю «Політична наука в Україні. 1991–2016» у 2 тт., в якій представлено й концептуалізовано процес становлення та розвитку політичної науки в Україні упродовж 1991–2016 рр.

Значним здобутком колективу ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (чл.-кор. НАН України А.І.Кудряченко) є розробка нових концептуальних підходів щодо осмислення вітчизняних реалій у контексті світових глобальних зрушень та посилення інтеграційних процесів на континенті. Дослідження науковців інституту спиралися на концептуальне поєднання конструктивістської й інституціональної парадигм, а також на теоретичні елементи світ-системної теорії та культурно-цивілізаційні параметри.

Фахівцями Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського НАН України (д.ф.н. О.В. Богомолів) продовжувалось вивчення східних пам'яток у архівних, музейних, бібліотечних зібраннях України: арабомовних рукописних текстів, тюркомовних манускриптів, досліджено широке коло османських джерел з історії дипломатичних відносин. Розроблялися питання, пов'язані із сучасним політичним дискурсом в країнах мусульманського Сходу. Досліджено витоки сучасної моделі соціально-економічного та політичного розвитку Китаю, окремі питання сучасного стану та перспектив подальшого розвитку українсько-китайських відносин, підготовлено пропозиції щодо зміцнення відносин стратегічного партнерства між Україною та Китаєм.

Протягом звітнього періоду *суттєво зростає роль інформаційних ресурсів і мережевих проєктів у забезпеченні як поточних наукових практик і стратегій, так і запитів та потреб органів влади, корпоративних й індивідуальних користувачів.*

У напрямі формування інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства співробітниками Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, зокрема Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, Національної юридичної бібліотеки та Фонду президентів України щороку видається понад 300 випусків інформаційно-аналітичних і оглядово-прогностичних видань, електронні версії яких надаються 2 тис. корпоративних користувачів, поміж яких органи державної влади України (Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, РНБО України, обласні, міські та районні управлінські структури).

Фахівці Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського долучилися до підготовки загальноакадемічного ювілейного видання «Творець теоретичної і математичної фізики: до 110-річчя від дня народження академіка М.М.Боголюбова» (акад. НАН України О.С.Онищенко, Л.М.Яременко та ін.).

Інститутом інформаційних технологій НБУВ протягом звітного періоду здійснювалася робота над проєктом «Інформаційний портал “Наука України: доступ до знань”», метою якого є популяризація доробку вітчизняних учених у глобальних наукових комунікаціях. Продовжено роботу над потужними мережевими ресурсами «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини України» та «Електронна бібліотека “Україніка”».

Репрезентовано декілька перспективних мережових проєктів. Крім вищезгаданої фундаментальної «Енциклопедії історії України» це такі проєкти, як «Кримський архів: Джерела з історії Криму та кримських татар»; «Е-Джерела: Електронний корпус публікацій документів і пам’яток». Водночас вченими продовжено роботу над наповненням електронного ресурсу «Національний банк репресованих» (у Мережі представлено дані щодо майже 210 тис. осіб).

Завдяки плідній співпраці Інституту історії України та НБУВ розпочалося функціонування проєкту «Електронний архів Михайла Грушевського», готується презентація в Мережі «Електронного архіву Голодомору. 1932–1933».

Фахівцями Інституту археології НАН України для створення історико-архітектурного опорного плану у складі генерального плану розвитку міста м. Києва (2020–2025 рр.), спільно із Українським державним інститутом культурної спадщини було оновлено карту пам’яток археології столиці та розроблено зони охорони територій пам’яток археології та зони охорони археологічного культурного шару, встановлено нові межі історичних ареалів м. Києва.

Впродовж звітнього терміну у складі Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України здійснювалося проведення паспортизації археологічних пам'яток, розташованих в сучасних адміністративних межах м. Києва, керівництво роботами з фіксації об'єктів на розкопах в межах м. Києва. Станом на грудень 2019 р. картографовані 94 пам'ятки, верифіковані – 72 пам'ятки. Складена облікова документація на 80 пам'яток м. Києва.

Крім дослідження фундаментальних проблем, особливу увагу в роботі Інституту археології НАН України було приділено заходам з охорони, збереження та використання пам'яток археології. Ця проблема значної актуальності набула через відкриття ринку землі, а це потребує удосконалення законодавства у сфері охорони культурної спадщини, зокрема, археологічної. Відтак інститутом продовжено ініціативу консультацій з профільними комітетами Верховної ради України.

Інститутом археології спільно з науковими установами Європи та світу була проведена низка спільних польових археологічних досліджень в різних регіонах України.

У Київському університеті права НАН України під керівництвом Ю.Л.Бошицького досліджувалися актуальні проблеми міжнародного права, державотворення, теоретико-методологічні засади розвитку правової системи України. В рамках співпраці з Всесвітньою організацією інтелектуальної власності продовжено дослідження актуальних проблем інтелектуальної власності в Україні та Європі. Співробітниками університету налагоджено наукові зв'язки з міжнародними освітніми організаціями. Спільно з науковцями Гданського університету видано колективну монографію «Актуальні проблеми конституціоналізму (на прикладі України та Республіки Польща)» (за ред. Ю.Л. Бошицького та ін.) з проблем розвитку конституціоналізму на сучасному етапі в Україні та Республіці Польща. Також, спільно з Дебреценським університетом (Угорщина) опубліковано колективну монографію «Актуальні проблеми цивілістики (на прикладі України та Угорщини)».

Своєрідною відповіддю на загальні суспільні запити та вимоги щодо відкритості академічної спільноти стала нова Методика оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України.

Протягом 2015–2019 рр. за новою Методикою проведено оцінювання діяльності Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України, Інституту соціології НАН України, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького

НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, які віднесено до категорії «А» та визнано такими, що мають вагомні науково-практичні результати широкого національного і міжнародного значення, високий науковий потенціал та ефективно його використовують. Одеський археологічний музей НАН України і ДУ «Інститут енциклопедичних досліджень НАН України» віднесено до категорії «Б» та визнано такими, що займають стабільні позиції на національному рівні, є провідними за певними напрямками наукових досліджень та розробок, мають вагомні результати для забезпечення розвитку науки і практики відповідної галузі України, мають значний потенціал для наукового, технічного та соціального розвитку країни. Через малочисельність Центр пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури було рекомендовано приєднати до відповідної установи Відділення.

Чільне місце у наукових практиках установ Відділення посідала наукова комунікація та співпраця, передусім міжнародна й загальнонаціональна. Співробітники установ Відділення підготували та взяли участь у роботі понад 5000 наукових конференцій (у тому числі – міжнародних), симпозіумів та круглих столів, виступаючи з доповідями й повідомленнями.

Щороку фахівці установ відділення стають переможцями конкурсу Програми імені Фулбрайта (Програми наукових обмінів Державного департаменту США), здійснюють численні зарубіжні відрядження до різних університетів світу та провідних українознавчих та славістичних дослідницьких центрів, беруть участь у престижних міжнародних наукових проєктах, зокрема, «МАПА: Цифровий атлас України» Українського наукового інституту Гарвардського університету; «Насилля над цивільним населенням на Східному фронті під час Другої світової війни» Гайдельберзького університету за підтримки Фондації Фольксфаген (Інститут історії України НАН України) тощо.

За організаційного сприяння Інституту історії України НАН України створено українську філію Дослідно-освітнього консорціуму із вивчення Голодомору при Канадському інституті українських студій Альбертського університету (HREC).

Продовжувалася плідна співпраця установ Відділення з Галузевим державним архівом Служби безпеки України, Українським інститутом національної пам'яті, Національним музеєм історії України, Мистецьким

арсеналом, Музеєм історії міста Києва, Інститутом політичних досліджень Польської академії наук, Всеукраїнською асоціацією індологів, Посольством Республіки Індія в Україні, Посольством КНР, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Інститутом Конфуція Київського національного лінгвістичного університету та ін.

Протягом звітнього періоду установи Відділення загалом зберегли кадровий потенціал та підтримували провідні наукові школи і наукову молодь.

У цей період завершено виконання двох наукових проєктів, які виконувалися дослідницькими групами молодих учених Відділення. Розпочато виконання трьох проєктів на гранти НАН України для молодих учених. Продовжувалася підготовка наукових кадрів. Співробітниками установ Відділення було захищено 44 докторські і 72 кандидатські дисертації.

Впродовж звітнього періоду фахівці Відділення переймалися не тільки систематичним продукуванням, нагромадженням, узагальненням й упорядкуванням соціогуманітарних знань, а також їх найширшою популяризацією.

Загалом впродовж 2015–2019 рр. науковцями Відділення здійснено кілька тисяч виступів у засобах масової інформації, зокрема інтерв'ю на телебаченні та радіо, на шпальтах газет, журналів, в електронних ЗМІ.

Значної популярності віртуальної аудиторії набули медійні проєкти за участі спеціалістів установ відділення: «ЛІКБез. Історичний фронт (Уроки історії)», «Розсекречена історія» (Авторська програма Олександра Зінченка на каналі UA: Перший); «Наша революція» на сайті «Ділова столиця», «100 років Української революції» на сайті «BBC News Україна», «Українська революція 1917–1921: 100» на сайті «Історична правда»; «Історія з м'ясом»: щотижневі інтерв'ю з провідними істориками на актуальні теми на каналі «Скрипін.UA».

2019 року спільно з Парламентським видавництвом започатковано два масштабних видавничих проєкти, спрямовані на популяризацію академічної біографістики серед широкого загалу: Інституту історії України НАН України (серія популярних біографій «Славетні постаті України») та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (серія «Політичні портрети»). За участі вчених опублікована десятитомна серія науково-популярних нарисів «Історія без цензури» (2016–2017).

На засіданнях Бюро Відділення постійно заслуховувалися доповіді з актуальних наукових і суспільних проблем: «Томос для українського православ'я: церковна історія як проблемне поле сучасних академічних студій», «Візуальна

пропаганда в умовах війн ХХ – початку ХХІ ст.: технології, стереотипи, історичні міфи», «Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів», «Горизонтальні зв'язки жителів Донбасу по обидва боки лінії розмежування: потенціал для деокупації та реінтеграції» та ін.

Насамкінець варто коротко зупинитися на перспективах Відділення.

У 2020 р. діяльність установ Відділення буде спрямовано на проведення комплексних фундаментальних і прикладних досліджень, в рамках яких планується:

- дослідити еволюцію українсько-російських взаємин від набуття Україною незалежності до сьогодення;
- проаналізувати конституційно-правові проблеми розвитку місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади в аспекті реформи адміністративно-територіального устрою, а також судової, адміністративної, бюджетної та податкової реформ;
- визначити зміни політичних режимів в Україні періоду незалежності крізь призму еволюції формальних та неформальних політичних інститутів;
- розробити соціологічну матрицю аналізу нестабільного соціуму шляхом виявлення системних ризиків та ймовірних небезпек в контексті динаміки соціальної нерівності і бідності, соціальної напруженості, культурної інволюції в українському суспільстві;
- з'ясувати різноманіття аспектів проблеми співвідношення релігійного і національного чинників в суспільному процесі, дослідити релігійні фактори сприяння і протидії – в різних його конфесійних та організаційних виявах – у світлі процесу розбудови українського світу, формування української ідентичності тощо.

Гадаю, що наступні роки мають стати періодом напруженої праці та випереджаючого розвитку, позаяк ідеться про збереження і навіть існування в Україні академічної соціогуманітаристики як такої. Просто не буде, але шлях здолає лише той, хто упевнено та наполегливо рухається до окресленої мети.